

РОЗДІЛ 10
СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.965.6

ПРАВО АДВОКАТА НА ОПИТУВАННЯ ОСІБ ЗА ЇХ ЗГОДОЮ
ЯК ОДНЕ З ОСНОВНИХ ПРОФЕСІЙНИХ ПРАВ АДВОКАТА

RIGHTS OF AN ADVOCATE TO INQUIRY ON PEOPLE WITH THEIR CONSENT
AS ONE OF THE MAJOR PROFESSIONAL RIGHTS ADVOCATE

Заборовський В.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Ужгородського національного університету

У статті досліджується правова природа права адвоката на опитування осіб за їх згодою, яке є одним із основних професійних прав адвоката, що спрямоване на формування належної та допустимої доказової бази. Робиться висновок, за яким відсутність законодавчо закріплених і порядку проведення такого опитування, і форми фіксації отриманих в результаті такого опитування відомостей фактично перетворює таке право на декларацію. У статті надаються окремі практичні поради щодо реалізації адвокатами свого права на опитування осіб за їх згодою.

Ключові слова: адвокат, професійна правова допомога, професійні права адвоката, право на опитування осіб.

В статье исследуется правовая природа права адвоката на опрос лиц с их согласия, которое является одним из основных профессиональных прав адвоката, которое направлено на формирование надлежащей и допустимой доказательной базы. Делается вывод, по которому отсутствие законодательно закрепленных и порядка проведения такого опроса, и формы фиксации полученных в результате такого опроса сведений фактически превращает такое право в декларацию. В статье приводятся отдельные практические советы по реализации адвокатами своего права на опрос лиц с их согласия.

Ключевые слова: адвокат, профессиональная правовая помощь, профессиональные права адвоката, право на опрос лиц.

In the paper an analysis the legal nature of the rights of an advocate to inquiry on people with their consent, which is one of the major professional rights lawyer, aimed at the formation of proper and valid evidence. The conclusion, according to which the absence of legislatively fixed as the procedure for conducting such a survey and form fixation resulting from this survey data is actually converted right in the declaration. The article gives some practical advice on the implementation of the rights of an advocate to inquiry on people with their consent.

Key words: lawyer, professional legal assistance, professional rights lawyer, rights of an advocate to inquiry on people.

Постановка проблеми. У ст. 3 Конституції України закріплюється норма, за якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Положення про найвищу соціальну цінність людини та про особливий статус її прав і свобод є декларативним без наявності професійного та ефективного механізму їх забезпечення. Без сумніву, правова допомога виступає одним з найважливіших елементів у вказаному механізмі забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Покладаючи на адвоката обов'язок щодо надання професійної правничої (правової) допомоги, держава повинна надавати йому й відповідний комплекс прав, який повинен бути достатнім для належного надання такої допомоги. Актуальність теми дослідження проявляється в тому, що на законодавчому рівні за адвокатом закріплюється ряд професійних прав, але відсутність належного механізму реалізації багатьох з них фактично перетворює їх на декларативні. На жаль, не є виключенням в цьому випадку і правове регулювання права адвоката на опитування осіб за їх згодою.

Стан опрацювання. Проблема визначення сутності професійних прав адвоката, зокрема права на опитування осіб за їх згодою, була предметом досліджень ряду науковців. Серед вчених, які досліджували окремі аспекти цієї проблеми, доцільно виокремити А.М. Баєва, В.В. Варфоломєєва, Т.В. Варфоломєєву, Б.Б. Винника, О.О. Воронова, Ю.П. Гармаєва, І.І. Зайцеву, О.Е. Макушкіну, Є.Г. Мартинчик, В.С. Попова, Р.В. Сінельнік, А.Т. Філіпову, Д.П. Фіолєвського та інших науковців. Водночас і сьогодні залишається достатня кількість дискусійних питань у вказаній сфері.

Метою статті є дослідження сутності одного з основних професійних прав адвоката, а саме права на опитування осіб за їх згодою. Основні завдання, які автор ставить перед собою: проаналізувати законодавче закріплення права адвоката на опитування осіб за їх згодою; розкрити теоретичні підходи науковців, які пов'язані із визначенням правової природи такого професійного права; проаналізувати проблеми практичної реалізації права адвоката на опитування осіб.

Виклад основного матеріалу. Одним із професійних прав адвоката, яке безпосередньо пов'язане зі збиранням доказової інформації, є право опитувати осіб за їх згодою (п. 7 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [1]). Це право не є новелою в українському законодавстві, оскільки воно передбачалося й положеннями попереднього Закону України «Про адвокатуру» [2] (п. 5 ч. 1 ст. 6). Враховуючи те, що право опитувати осіб за їх згодою передбачене саме Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», слід зазначити, що «не обмежуються області права, в яких адвокат має право опитувати осіб. Адвокат має право опитати осіб не тільки у кримінальній справі, а й у цивільній, адміністративній, арбітражній» [3, с. 114]. На жаль, ні вказаний Закон, ні процесуальні кодекси не врегульовують процедуру реалізації адвокатом вказаного права, що дає змогу науковцям доходити висновку про його декларативність [4, с. 284].

Враховуючи відсутність вказаної процедури, зокрема тієї, що стосується процесуального оформлення результатів проведення такого опитування, О.Е. Макушкіна доходить висновку, що «отримані адвокатом в ході опитування відомості використовуються виключно для обґрунтування клопотання про виклик громадянина до суду як свідка,

але не як самостійні докази» [5, с. 24]. Ідентичної позиції притримується й В.В. Варфоломєєв [6, с. 62]. Для того щоб легалізувати результати опитування особи, Є.Е. Курзінер вказує на те, що захиснику необхідно звернутися з письмовим клопотанням до слідчого з проханням допитати зазначену особу як свідка і докласти до клопотання отримане пояснення [7, с. 29]. Потреба в такому клопотанні та проведенні слідчої дії у вигляді допиту, на думку А.Е. Амасьянц, обумовлена «необхідністю встановлення доброякісності отриманих адвокатом відомостей. Оскільки особа, в провадженні якої знаходиться справа, зобов'язана упевнитися в особистості допитуваного, роз'яснити йому права, відповідальність, а також порядок здійснення відповідної слідчої дії» [8, с. 144]. Необхідність в проведенні вищевказаних дій Ю.П. Гармаєв пов'язує з тим, що «протокол опитування особи, складений захисником, містить свідчення свідка, а вони можуть бути процесуально легалізовані тільки через допит цього свідка уповноваженою посадовою особою» [9, с. 25].

Розглядаючи питання про право адвоката на збирання доказів, О.О. Воронов, доходить такого висновку: «Зрозуміло, що відомості, отримані адвокатом при опитуванні, можуть мати важливе значення. Однак спосіб доведення цих відомостей до суду, на жаль, не визначений. Відзначимо, що можливість для захисника клопотати про допит додаткових свідків вже закладена в законі, причому в іншій нормі» [10, с. 41]. Ми не піддаємо сумніву можливість адвоката звернутися із клопотанням про допит свідків, але вважаємо за необхідне врахувати й твердження І.М. Чеботарьової про те, що «право захисника на опитування особи за її згодою використовується ним у більшості випадків з метою виявлення потенційних свідків, чий свідчення можуть сприяти захисту, про допит яких потім може бути заявлено клопотання. Для захисника таке попереднє опитування має важливе значення, оскільки дає змогу до того, як заявити клопотання про допит тієї чи іншої особи як свідка, переконатися, які він має намір дати свідчення і чи не призведе його допит до погіршення становища підзахисного» [11, с. 30]. Як слушно відзначає Б.Б. Винник, «адвокат-захисник точно, а не приблизно повинен знати, що саме може повідомити особа, про допит якої він заявляє клопотання, оскільки у захисника певна установка – не зашкодити своєму підзахисному» [12, с. 108]. Перед тим як заявити клопотання, за твердженням І.М. Одинцової, захисник має сформулювати тверду переконаність, що воно не потягне за собою погіршення становища підзахисного [13, с. 209]. Отже, ми повною мірою підтримуємо позицію тих науковців, які вказують на доцільність попереднього опитування осіб, які потенційно можуть в подальшому виступати як свідки по справі, з метою з'ясування характеру інформації, якою вони володіють.

Слід відзначити й точку зору Є.Г. Мартинчик, який опитування осіб за їх згодою і складені у зв'язку з цим протоколи розглядає як процесуальні дії, а зібрану таким шляхом інформацію – допустимі докази у кримінальній справі [14, с. 7]. Але й в цьому випадку науковець вказує на необхідність врегулювання як процедури проведення такого опитування, так і процесуальної форми його закріплення. Відсутність такої процедури, за твердженням С.С. Мостовенко, не тільки фактично позбавляє адвоката можливості використовувати цей інструмент при захисті інтересів клієнта, але й «може привести до того, що дії адвоката, спрямовані на опитування певних осіб, можуть бути розцінені судом або стороною обвинувачення як тиск на свідка» [15, с. 6]. Натомість закріплення в законодавстві можливості збирати захисником докази шляхом проведення опитування осіб за їх згодою, як відзначає Є.В. Кронов, є «безумовним кроком назустріч реальній побудові судочинства на підставі принципів змагальності та рівноправності сторін» [16, с. 5].

Все це вказує на необхідність проаналізувати питання щодо можливої процедури проведення адвокатом опи-

тування осіб за їх згодою та способів фіксації отриманої інформації, які, на жаль, не отримали свого закріплення в українському законодавстві. Насамперед адвокат повинен врахувати те, що таке опитування повинно стосуватися не будь-яких питань, а лише тих, які мають безпосереднє відношення до здійснення ним своєї професійної діяльності. Законодавець звертає увагу на добровільний характер опитування осіб, яке проводиться адвокатом. М.М. Кузнецов та С.В. Дадонов вказують на те, що «адвокат, якщо не відразу, то хоча б під час опитування, повинен повідомити опитуваному, для чого потрібні одержувані від нього відомості. І вже, звичайно, адвокат не має права придумувати для більш успішного опитування особи «легенду» про свою приналежність до якого-небудь «компетентного» відомства, а тим більше – примушувати опитуваного до дачі неправдивих свідчень» [17, с. 32]. Без сумніву, адвокатів забороняється примушувати особу давати неправдиві свідчення та самовільно присвоювати собі владні повноваження, але ми піддаємо сумніву можливість повідомлення опитуваної особи про мету отримання таких відомостей вже безпосередньо під час проведення опитування. В цьому випадку ми розділяємо позицію А.М. Баєва, який виходить із наявності обов'язку захисника безпосередньо перед опитуванням роз'яснити опитуваному про його добровільний характер [18, с. 18]. Лише в такому випадку, на нашу думку, буде дотримана вимога про добровільну участь особи в опитуванні.

Потрібно врахувати, що адвокат не наділений владними повноваженнями, а тому заслуговує на увагу точка зору Ю.П. Гармаєва, за якою «захисник не має права зобов'язувати якою в адвокатській кабінет (бюро, юридичну консультацію) осіб, яких він має намір опитати по обставинам, які мають відношення до справи, по якій адвокат надає юридичну допомогу» [9, с. 24–25]. Крім цього, науковець слушно відзначає, що адвокат не в змозі офіційно попереджувати опитувану особу про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання або за відмову від давання показань. В літературі наявна позиція щодо необхідності передбачити кримінальну відповідальність за вказані діяння, що стимулювало б осіб до активної діяльності стосовно дачі таких пояснень [12, с. 108] та надавало б отриманим відомостям гарантію достовірності [5, с. 24]. На нашу думку, адвокат повинен повідомляти особі, що в подальшому в установленому законом порядку вона може бути допитана як свідок, а тому повинен повідомити про можливу кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання та відмову від дачі показань в такому випадку, а також запропонувати їй надати саме правдиві показання.

Як ми уже відзначали, однією з основних проблем реалізації адвокатом свого професійного права на опитування осіб за їх згодою є відсутність законодавчо закріпленої форми фіксації отриманих в результаті такого опитування відомостей. І.В. Маслов звертає увагу на те, що законодавство «не тільки не обумовлює, але і не вимагає процесуальної фіксації даної процесуальної дії, яка, на нашу думку, може не проводитися в принципі, а захисник за результатами опитування може заявити клопотання про проведення допиту раніше опитаної ним особи» [19, с. 35]. В цьому випадку ми розділяємо позицію Є.О. Водяник, яка вказує на необхідність фіксування результатів опитування у письмовій формі, але вважає, що «у той же час усна форма можлива в разі, коли особа знаходиться в іншому місті і захисник веде з нею розмову по телефону або якщо особа згідна дати свідчення слідчому або суду, але заперечує проти письмової фіксації опитування адвокатом» [20, с. 20]. Також вона звертає увагу на те, що, використовуючи усну форму, необхідно врахувати як можливість втрати інформації, яку особа повідомила адвокату, так і випадки, коли така особа під впливом будь-яких обставин може згодом дати інші показання, ніж ті, що були повідо-

млени адвокату. З необхідності фіксації результатів опитування, яке проводиться адвокатом, виходить й І.І. Зайцева, вказуючи на те, що така форма не тільки вбереже адвоката від необгрунтованих звинувачень у вчиненні будь-якого тиску на осіб, яких він опитував, але й може бути використана і в судовому засіданні, якщо між показаннями свідка, даними в судовому процесі, і інформацією, отриманою в ході опитування, виявляться істотні суперечності [21, с. 32].

Аналізуючи таке питання, деякі науковці доходять висновку, що «у разі розходження між наданими захиснику поясненнями і показаннями у суді захисник повинен мати можливість послатися на перші пояснення і з'ясувати причини суперечностей. При цьому пріоритет може бути відданий первинним поясненням» [12, с. 108; 22, с. 39]. На нашу думку, адвокат в цій ситуації повинен дійсно звертати увагу на суперечність таких показань, що має бути враховано при оцінюванні судом доказів. До того ж ми вважаємо, що така обставина повинна розцінюватися судом як умова винесення окремої ухвали щодо вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за завідомо неправдиві показання.

Дискусійним залишається й питання про можливість опитування адвокатом осіб, які вже були допитані як свідки. Так, В.С. Попов заперечує таку можливість [23, с. 199], тоді як О.О. Воронов виходить із наявності права адвоката опитувати раніше допитаних слідчим чи судом осіб як свідків по справі, зазначаючи, що в ряді випадків використання такого права «може надати істотну допомогу захисту, наприклад, в разі допиту свідка в суді і відведення судом питань адвоката» [24, с. 29]. Враховуючи відсутність в українському законодавстві прямої заборони на вчинення такої дії, вважаємо за можливе проведення адвокатом опитування вказаних осіб, що надасть йому додаткових важелів у доведенні переконливості своєї позиції не тільки в судах вищестоящої інстанції, а й в суді першої інстанції (зокрема, при наявності суперечностей між показаннями, що надала особа адвокату та слідчому по конкретній справі).

Здебільшого науковці виходять з необхідності дотримання письмової форми фіксації результатів проведеного адвокатом опитування осіб, вказуючи на те, що найбільш прийнятним є складання протоколу опитування. У Методичних рекомендаціях, які надані Радою Федеральної палати адвокатів Російської Федерації [25], вказується на те, що хід і результати опитування пропонується фіксувати в спеціальному документі, наприклад, назвавши його «Протокол опитування особи за його згодою», який, як вважається, повинен відповідати вимогам, що пред'являються до протоколу допиту свідка. А.Т. Філіппова, крім протоколу опитування, можливою формою закріплення результатів такого опитування розглядає й заповнення особою, яка погодилася на розмову, опитувального листа; виклад адвокатом змісту бесіди в письмовій формі; виклад особою, яка погодилася на розмову з адвокатом, відомих їй відомостей в письмовій формі [26, с. 18–19]. Деякі науковці вказують на те, що «поряд з протоколом захисник має право використовувати як засоби фіксації вербальної інформації засоби аудіо- і (або) відеозаписи» [18, с. 19]. Натомість О.Е. Макушкіна виходить з того, що «процедура опитування повинна передбачати застосування адвокатом спеціальних заходів, покликаних забезпечувати законність проведення опитування, правильність, повноту фіксації отриманих відомостей» [5, с. 25]. До таких заходів автор відносить за вибором адвоката або ж участь

понятих, або ж відеозйомку опитування. Існує точка зору й про доцільність використання послуг нотаріуса для зафіксації показань особи, яка була допитана адвокатом [27, с. 29; 28, с. 57].

На нашу думку, за результатами проведення адвокатом опитування особи за її згодою, згідно із загальним правилом, адвокатом повинен бути складений протокол про проведення відповідної дії, який не потребує додаткового засвідчення. Але за бажанням адвоката та (або) такої особи (обов'язково за її згодою) процедура опитування може бути додатково зафіксована за допомогою аудіо-, відеозапису тощо. В такому разі про проведення додаткової фіксації опитування особи зазначається в протоколі, з обов'язковим прикріпленням відповідних матеріалів як додатку до нього. В такому протоколі повинні зазначитися всі необхідні дані як про адвоката, так і про особу, за згодою якої він проводить таке опитування. В ньому здійснюється й виклад фактичних обставин, які відомі опитуваному, і як слушно відзначає Є.В. Кронов: «Більш вдалою є форма відповідей на конкретні питання, які захиснику слід підготувати заздалегідь» [16, с. 4]. В протоколі повинні міститися як інформація про добровільний характер такого опитування та мету отримання відомостей, так і повідомлення особи про можливість її подальшого допиту як свідка (де вже вона буде попереджатись про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання та відмову від дачі показань). Протокол опитування повинен підписуватися і адвокатом, і особою, яка дала згоду на опитування. Заслугує на увагу думка В.В. Паршуткіна, який вказує на те, що бажано, щоб відповіді на питання опитуваної писав власноруч і щоб кожна сторінка протоколу була підписана опитуваним [29, с. 64].

Висновки. На підставі вищевикладеного можна дійти висновку, що професійне право адвоката на опитування осіб за їх згодою за своєю суттю повинно розглядатися як одне із основних прав адвоката, що спрямоване на формування належної та допустимої доказової бази. Проте відсутність законодавчо закріплених як порядку проведення такого опитування, так і форми фіксації отриманих в результаті такого опитування відомостей фактично перетворила таке право на декларацію. Такий стан речей обумовив ситуацію, за якою опитування осіб за їх згодою розглядається адвокатами переважно як «фільтр потенційних свідків» [26, с. 19]. Вже за результатами такого опитування адвокат вирішує питання про звернення з клопотанням щодо допиту такої особи в передбаченому законом порядку як свідка. Не применшуючи ролі такої процедури подання клопотання (за результатами опитування), оскільки вона надає можливість з'ясувати характер інформації, якою володіють особи, які потенційно можуть в подальшому виступати як свідки по справі, вважаємо, що вона потребує законодавчих змін. На нашу думку, не слід процедуру опитування особи порівнювати з допитом свідка (В.М. Биков та М.О. Громов зазначають: «Відмінність цих дій полягає вже в тому, що допит забезпечується державним примусом. Дача показань на допиті в більшості випадків – обов'язок, при опитуванні – лише право. Допит – слідча дія, опитування таким не є» [30, с. 11]). Проте вважаємо, що результати опитування особи за її згодою, повинні безпосередньо сприйматися як докази та досліджуватися на рівні з іншими доказами в справі. В цьому випадку слушною є думка науковців, які вказують на те, що «право адвоката самостійно збирати «свої» докази є найважливішим проявом змагальності процесу» [17, с. 32].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 62. – Ст. 17.
2. Про адвокатуру : Закон України від 19 грудня 1992 р. № 2887-XII (втратив чинність) // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 9. – Ст. 62.

3. Дугарон Е.Ц. Адвокатский опрос: правовая природа и доказательственное значение / Е.Ц. Дугарон, А.М. Товаршинова // Современные проблемы теории и практики права глазами молодых исследователей : материалы 10 Всероссийской молодежной научно-практической конференции (г. Улан-Удэ, 31 марта – 1 апреля 2016 г.). – Улан-Удэ, 2016. – С. 113–118.
4. Сінельнік Р.В. Правовой статус захисника в провадженні по справах про адміністративні правопорушення та кримінальних справах: об'єм повноважень / Р.В. Сінельнік // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – № 1 (I). – С. 281–291.
5. Макушкина Е.Э. Право адвоката на сбор доказательств : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Е.Э. Макушкина. – Томск, 2007. – 27 с.
6. Варфоломеев В.В. Проблема сбора адвокатом доказательств / В.В. Варфоломеев // Юридический мир. – 2006. – № 4. – С. 61–65.
7. Курзинер Е.Э. О праве защитника собирать доказательства / Е.Э. Курзинер // Вестник Южно-Уральского государственного университета. – 2009. – № 6. – С. 28–30.
8. Амастьянц А.Э. Деятельность адвоката-защитника по собиранию доказательств на стадии предварительного расследования в условиях состязательного уголовного процесса / А.Э. Амастьянц // Актуальные проблемы совершенствования законодательства и правоприменения : материалы IV Международной научно-практической конференции (г. Уфа, 8 февраля 2014 г.) : в 2 ч. – Уфа, 2014. – Ч. II : Международно-правовая и уголовно-правовая секции. – С. 142–147.
9. Гармаев Ю.П. Незаконная деятельность адвокатов в уголовном судопроизводстве / Ю.П. Гармаев. – Иркутск : ИПКПР ГП РФ, 2005. – 395 с.
10. Воронов А.А. О праве адвоката на собирание доказательств / А.А. Воронов // Закон и право. – 2005. – № 1. – С. 40–41.
11. Чеботарева И.Н. Уголовно-процессуальное значение сведений, собранных адвокатом-защитником в результате опроса лица с его согласия / И.Н. Чеботарева // Уголовное судопроизводство. – 2010. – № 1. – С. 27–30.
12. Винник Б.Б. Обмежене право адвоката-захисника по збиранню доказів у кримінальному процесі / Б.Б. Винник // Юридичний журнал. – 2007. – № 3. – С. 107–111.
13. Одинцова І.М. Право на захист на досудовому розслідуванні за новим КПК України / І.М. Одинцова // Право і суспільство. – 2013. – № 2. – С. 207–211. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2013_2_36.
14. Мартынич Е.Г. Правовые основы адвокатского расследования: состояние и перспективы (к разработке концепции и модели) / Е.Г. Мартынич // Адвокатская практика. – 2004. – № 3. – С. 4–11.
15. Мостовенко С.С. Адвокат – не посередник між чиновником і клієнтом! / С.С. Мостовенко // Дзеркало тижня. – 2012. – № 26. – С. 6.
16. Кронов Е.В. Опрос защитником-адвокатом лиц с их согласия: сущность, значение, механизм производства / Е.В. Кронов // Адвокатская практика. – 2008. – № 3. – С. 2–5.
17. Кузнецов Н.М. Право защитника собирать доказательства: сущность и пределы / Н.М. Кузнецов, С.В. Дадонов // Российская юстиция. – 2002. – № 8. – С. 32.
18. Баев А.М. Защитник и представитель как субъекты уголовного судопроизводства : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А.М. Баев. – Краснодар, 2009. – 27 с.
19. Маслов И.В. Адвокатское расследование / И.В. Маслов // Законность. – 2004. – № 10. – С. 34–38.
20. Водяник Е.А. Опрос защитником лица с его согласия / Е.А. Водяник // Адвокат. – 2013. – № 11. – С. 20–24.
21. Зайцева И.И. Адвокатура России : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Судебная власть; прокурорский надзор; организация правоохранительной деятельности; адвокатура» / И.И. Зайцева. – Екатеринбург, 2003. – 44 с.
22. Рибалка О.В. Захисник як суб'єкт доказування в кримінальній справі / О.В. Рибалка // Адвокат. – 2011. – № 7 (130). – С. 35–40.
23. Попов В.С. Участие адвоката-защитника в процессе доказывания на стадии предварительного расследования и в суде первой инстанции : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / В.С. Попов. – Челябинск, 2005. – 249 с.
24. Воронов А.А. Роль адвокатуры в реализации конституционного права на квалифицированную юридическую помощь : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Судебная власть; прокурорский надзор; организация правоохранительной деятельности; адвокатура» / А.А. Воронов. – М., 2008. – 58 с.
25. Методические рекомендации по реализации прав адвоката, предусмотренных п. 2 ч. 1 ст. 53, ч. 3 ст. 86 УПК РФ и п. 3 ст. 6 Федерального закона «Об адвокатской деятельности и адвокатуре в Российской Федерации», одобрены Советом Федеральной палаты адвокатов Российской Федерации от 22 апреля 2004 г., протокол № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://fparf.ru/documents/council_documents/council_recommendations/1520.
26. Филиппова А.Т. Проблемы реализации полномочий адвокатов в Российской Федерации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Судебная власть; прокурорский надзор; организация правоохранительной деятельности; адвокатура» / А.Т. Филиппова. – М., 2008. – 30 с.
27. Руднев В.М. Возможно ли участие нотариуса в уголовном судопроизводстве / В.М. Руднев, Г.А. Беньягуев // Российская юстиция. – 2002. – № 8. – С. 28–29.
28. Карякин Е.И. Допустимость доказательств, собранных защитником, и осуществление функции защиты в уголовном судопроизводстве / Е.И. Карякин // Российская юстиция. – 2003. – № 6. – С. 57–58.
29. Паршуткин В.В. Опрос адвокатом лиц с их согласия / В.В. Паршуткин // Возможности защиты в рамках нового УПК России : материалы научно-практической конференции адвокатов, проведенной Адвокатской палатой г. Москвы при содействии Коллегии адвокатов «Львова и партнеры» (г. Москва, 17 апреля 2003 г.). – М. : ЛексЭст, 2003. – С. 62–71.
30. Быков В.М. Право защитника собирать доказательства / В.М. Быков, Н.А. Громов // Законность. – 2003. – № 10. – С. 11–12.